

העשרה¹

1914 – 1918 - מלחמת העולם הראשונה והלאומיות

שימו לב!

פרק זה מתמקד בקשר שבין הלאומיות לבין מלחמת העולם הראשונה. עם זאת חשוב להדגיש כי הלאומיות הייתה רק גורם אחד, מתוך שורת גורמים, שגרמו לפרוץ מלחמת העולם הראשונה ואשר השפיעו על מהלכה^(א).

^(א) יתר על כן, ישנם היסטוריונים הסבורים כי חשיבותה של הלאומיות כגורם בעל משקל, שדחף למלחמת העולם הראשונה, לא הייתה רבה. היסטוריונים אלה סבורים שהלאומיות נוצלה בידי מדינאים כדי להצדיק את מדיניותם, אשר הובילה לפרוץ המלחמה, וכדי לאפשר את התמשכות המלחמה, אשר נבעה ממניעים ומאינטרסים אחרים.

מלחמת העולם הראשונה פרצה בשנת 1914 כתוצאה משורה ארוכה של גורמים. חלק מגורמיה של מלחמה זו קשורים בלאומיות. בפרק זה נראה כיצד תרמה תפוצתה של התפיסה הלאומית בקרב עמי אירופה להתפרצותה של מלחמת העולם הראשונה ונלמד כיצד השפיעה הלאומיות על אופייה של מלחמה זו.

1. הקשר שבין הלאומיות לבין פרוץ מלחמת העולם הראשונה

מלחמת העולם הראשונה פרצה לאחר שלאומאי סרבי רצח את נסיך הכתר האוסטרו-הונגרי, מתוך הזדהות עם מאבקם לשחרור לאומי של העמים הסלאבים באימפריה. בתגובה שיגרה האימפריה האוסטרו-הונגרית אולטימטום² לסרביה. סרביה קיבלה את האולטימטום כמעט בשלמותו, אך אוסטרו-הונגריה דחתה את התגובה הסרבית, בטענה שאינה מספקת, והכריזה עליה מלחמה. צעד זה של האימפריה האוסטרו-הונגרית גרם לגיוס צבאי במדינות רבות בכל רחבי אירופה: רוסיה התגייסה כדי לתמוך בסרביה ואחר כך הצטרפו לצידה מדינות נוספות וביניהן צרפת ובריטניה; גרמניה התגייסה כדי לתמוך באוסטרו-הונגריה ואחר כך הצטרפו לצידה מדינות נוספות וביניהן האימפריה העות'מנית.

רצח נסיך הכתר האוסטרו-הונגרי היה הגורם המייד שבהביא לפרוץ מלחמת העולם הראשונה, אולם לא היה זה הגורם היחיד, ואף לא הגורם העיקרי, שהביא להתפרצותה של מלחמה זו. מלחמת העולם הראשונה פרצה בשל שורה ארוכה של גורמים, אשר חלקם קשור בהתפשטות התפיסה הלאומית באירופה:

1 (א) מתחים לאומיים באימפריה האוסטרו-הונגרית

האימפריה האוסטרו-הונגרית הייתה אימפריה רב אתנית שבמסגרתה חיו עמים רבים. חלק מעמים אלה פיתח שאיפות לאומיות אשר הביאו את העמים למאבק למען עצמאות לאומית. שאיפות אלה איימו על מעמדה של משפחת המלוכה ההבסבורגית השלטת ועל עצם קיומה של האימפריה כמסגרת מדינית. מאז אירועי אביב העמים בשנת 1848, ועד לפרוץ מלחמת העולם הראשונה שפרצה ב-1914, ניסתה האימפריה האוסטרו-הונגרית להתמודד עם שאיפותיהם הלאומיות של תושביה. הדבר בא לידי ביטוי, בין השאר, באימוץ מאפייני משטר דמוקרטיים, כמו מתן הכרה למיעוטים בפרלמנט (ובתוך כך גם למיעוט היהודי), ובמתן הכרה

¹ פרק זה הוא פרק העשרה לספר "הלאומיות המודרנית וראשית הציונות" (יגאל משעול; היי סקול).

² אולטימטום = הודעה ובה דרישה המלווה באיום ואשר אינה פתוחה למשא ומתן. מוסר האולטימטום מודיע כי אם לא ימולאו דרישותיו במלואם הוא ינקוט בצעדים אשר מטרתם לכפות את רצונו על מקבל האולטימטום.

מסוימת ללאומיות ההונגרית, על ידי הענקת אוטונומיה לבני הלאום ההונגרי ואף על ידי שינוי שם המדינה לאימפריה האוסטרו-הונגרית³. אולם מאמצים אלה של השלטון נתקלו בביקורת הן מצד חסידי המשטר הישן, אשר סרבו להכיר בתודעה הלאומית המתפתחת של תושבי האימפריה, והן מצד קבוצות הלאום השונות, אשר שאפו להינתק מהאימפריה ולהקים מדינות לאום עצמאיות.

המתיחות הפנימית שממנה סבלה האימפריה האוסטרו-הונגרית השפיעה גם על יחסי החוץ שלה: רוסיה וסרביה תמכו במאבקם לשחרור לאומי של העמים הסלאביים שחיו באימפריה⁴ ועובדה זו גרמה למתיחות מתמדת ביחסייה הדיפלומטיים של האימפריה האוסטרו-הונגרית עם מדינות אלה.

מתיחות לאומית זו, אשר איתה נאלצה האימפריה האוסטרו-הונגרית להתמודד, הן בתחום מדיניות הפנים והן בתחום מדיניות החוץ, הייתה מהגורמים הישירים והמיידיים אשר הביאו לפרוץ מלחמת העולם הראשונה: כאמור, מתיחות זו היא שהובילה לרצח נסיך הכתר האוסטרו הונגרי. אוסטרו-הונגריה ניצלה מעשה זה כדי לתקוף את סרביה, רוסיה חשה הכרח להתגייס לעזרת סרביה ודבר זה גרם לגיוסם של צבאות נוספים באירופה.

1 (ב) מתיחות לאומית בין צרפת וגרמניה

בשנת 1871 קמה מדינת גרמניה, דבר שהיה מלווה באיחודן של כ- 40 מדינות גרמניות נפרדות. צרפת התנגדה לאיחודן של המדינות הגרמניות והדבר הביא להתפרצותה של מלחמה בינה לבין פרוסיה (פרוסיה הייתה המדינה הגרמנית הבולטת מבין מדינות גרמניה). במלחמה זו, שהתנהלה בשנים 1870 - 1871, נחל הצבא הצרפתי תבוסה וצרפת נאלצה להסיר את התנגדותה לאיחוד גרמניה. תוצאותיה של מלחמה זו גרמו לתחושות השפלה לאומית בצרפת ולשאיפת נקם בגרמניה. גרמניה, שהייתה מודעת למגמות אלה בדעת הקהל הלאומית בצרפת, התכוננה לעימות צבאי נוסף בין המדינות.

מימוש השאיפות הלאומיות הגרמניות היה מלווה בפגיעה ברגש הגאווה הלאומית הצרפתית. המתח ששרר בין צרפת לבין גרמניה, אשר הפך עם השנים לגורם רב חשיבות במערכת הבינלאומית באירופה וגרם לציפייה מתמדת לעימות צבאי בין שתי המדינות. שתי המדינות התכוננו לקראת עימות זה, אשר פרץ לבסוף בשנת 1914 עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה.

1 (ג) מתיחות לאומית בין המעצמות האירופיות על רקע האימפריאליזם

כפי שראינו קודם לכן השאיפות האימפריאליסטיות נבעו, לפחות בחלקן, מתוך רגשות של יוקרה וגאווה לאומית. הלך הרוח האימפריאליסטי, ששרר באירופה בסוף המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20, גרם להחרפת המתיחות ששררה בין המעצמות האירופיות המרכזיות. דוגמה מובהקת לכך הוא המאבק האימפריאליסטי ששרר בין בריטניה לבין גרמניה, על רקע שאיפתה של גרמניה לבסס את מעמדה כמעצמה אימפריאליסטית מתחרה לבריטניה.

השאיפות האימפריאליסטיות, שמרכיב הגאווה הלאומית היה אחד מהן, יצרו תחושה הדדית של איום בין המעצמות. חששות אלה דחפו את המעצמות האירופיות לחזק את ביטחונן הלאומי על ידי האצת התעצמותן הצבאית. אולם מרוץ החימוש הבלתי פוסק לא תרם להגברת תחושת הביטחון הלאומי, אלא גרם להגברת החששות הדדיים ולהחרפת המתיחות הבינלאומית.

³ עד לשינוי זה, שהתרחש בשנת 1867, שמה של האימפריה היה הקיסרות האוסטרית. בכך, למעשה, נעשתה האימפריה האוסטרו-הונגרית לאימפריה דו לאומית.

⁴ עמים סלאביים = עמים שהם דוברי שפות סלאביות. על העמים הסלאביים נמנים, בין השאר, הרוסים, הפולנים, הסרבים והצ'כים. האימפריה האוסטרו-הונגרית שלטה על עמים סלאבים רבים ובהם תושבי מחוזות בוסניה והרצגובינה, קרואטיה ומחוזות רבים נוספים.

העשרה נוספת

גורמים נוספים שהביאו לפרוץ מלחמת העולם הראשונה

מלחמת העולם הראשונה הייתה קשורה קשר הדוק לתפוצתה של התפיסה הלאומית, אך לא נבעה רק מתוכה. מלחמה זו נבעה מתוך גורמים רבים אחרים ובהם הגורמים הבאים:

☞ **מערכת בינלאומית מתוחה:** המערכת הבינלאומית האירופית הורכבה ממספר מעצמות עיקריות אשר התחרו ביניהן על השפעה ועוצמה צבאית, פוליטית וכלכלית באירופה ומחוצה לה. התחרות זו גרמה למתיחות מתמדת בין המדינות האירופיות אשר חשו מאוימות אלה מאלה. אווירה בינלאומית זו אילצה את המדינות להכין את צבאותיהן למלחמה, דבר שבא לידי ביטוי בעיקר בהקצאת תקציבים הולכים וגדלים לכוחות החמושים. מרוץ בלתי פוסק זה של חימוש צבאי הוליד צורך צבאי במכת מנע אשר תכה את האויב בטרם יצבור עוצמה צבאית רבה יותר.

מרוץ החימוש הימי שבין בריטניה לגרמניה מספק דוגמה מובהקת לכך: תושבי שתי המדינות קראו בעקביות את הדיווחים בעיתונות על מספר ספינות הדרדנט (ספינת הקרב הטובה ביותר באותם הימים) שכל אחת מהן ייצרה.

☞ **תוכניות צבאיות:** השפעתם של הצרכים הצבאיים על שיקוליהם של המדינאים הייתה עמומה ומנעה מהם מרחב תמרון דיפלומטי, אשר יכול היה לסייע במניעת המלחמה. תוכנית המלחמה הגרמנית (שנקראה *תכנית שליפן*) מספקת דוגמה מובהקת לכך: התכנית קבעה שכדי לנצח יהיה על הצבא הגרמני להיות היוזם במלחמה ולתקוף ראשון. עובדה זו מנעה מהמדינאים הגרמנים אפשרות לעכב את הגיוס הכללי לצורך ניהול משא ומתן דיפלומטי, היות שהדבר היה גורם לאבדן זמן, לאבדן היוזמה ולשיבוש גמור של המהלכים הצבאיים המתוכננים.

☞ **התערערותה המתמשכת של האימפריה העות'מנית:** האימפריה העות'מנית נמצאה בתהליך ארוך של התפוררות. עובדה זו עוררה חרדה בקרב המעצמות האירופיות המרכזיות, אשר כל אחת מהן חששה מפני השתלטותן של מעצמות מתחרות על שטחי האימפריה המתפוררת.

המשברים הדיפלומטיים שבין רוסיה לאימפריה האוסטרו-הונגרית מספקים דוגמה מובהקת לכך: הצלחתה של אוסטרו-הונגריה להשתלט על שטחים בבלקן, שנשלטו קודם לכן על ידי האימפריה העות'מנית, עוררה מתיחות בינה לבין סרביה ורוסיה. כאמור, מתיחות זו הייתה מהגורמים הישירים שהביאו לפרוץ המלחמה.

2. ההיבטים הלאומיים של מלחמת העולם הראשונה

על אופייה הלאומי של מלחמת העולם הראשונה ניתן ללמוד מתוך העובדה שמלחמה זו, להבדיל ממלחמות שפרצו לפני עליית הלאומיות באירופה, לא הייתה עניינם של מדינאים ואנשי צבא בלבד, אלא של כלל בני קבוצות הלאום. עובדה זו באה לידי ביטוי בכמה ממאפייניה המרכזיים של מלחמת העולם הראשונה:

☞ **התלהבות לאומית עם פרוץ המלחמה:** התפרצות המלחמה הייתה מלווה בהתפרצותם של רגשות לאומיים עזים בכל רחבי אירופה. דבר זה בא לידי ביטוי בנכונות הכללית להתגייס לכוחות הלוחמים, תוך נכונות להישף לסכנות החיים הכרוכות במלחמה, ובהפגנת ספונטאניות של תמיכה עממית במגויסים שנשלחו לחזית.

המלחמה עוררה עניין, הזדהות, ודאגה לאומית: תושבי הארצות הלוחמות חשו הזדהות עם מטרות המלחמה של מדינתם, עקבו בעניין ובדאגה אחר ההתפתחויות הצבאיות וגילו נכונות לתרום לה בדרכים רבות ומגוונות. הרגשות הלאומיים סיפקו גיבוי למנהיגים ואפשרו להם לגייס גיוס טוטאלי של כל משאבי המדינה למען המאמץ המלחמתי.⁵

קבוצות לאום שאפו לנצל את המלחמה לקידום שאיפותיהן הלאומיות: עמים שונים שחיו תחת שלטון זר ואשר פיתחו תודעה לאומית, ראו באירועי מלחמת העולם הראשונה הזדמנות היסטורית לקידום שאיפותיהם הלאומיות. כך למשל קרה באירלנד, בה פרץ מרד נגד השלטון הבריטי.⁶

הצדדים הלוחמים ניסו לנצל את הלאומיות כדי לגרום להתמוטטות הפנימית של האויב: הצדדים הלוחמים שאפו לנצל את המתחים הלאומיים הפנימיים, שמהם סבלו יריביהם, כדי לפגוע באחדותם הפנימית ולגרום בהם להתמוטטות פנימית. כך למשל ניסתה רוסיה לגייס לצידה את בני העם הארמני, שחי במסגרת האימפריה העות'מנית, ואת בני העמים הסלאביים, שחיו במסגרת האימפריה האוסטרית-הונגרית, תוך שהם מבטיחים לסייע להם בקידום שאיפותיהם הלאומיות.⁷

בקצרה – מה למדנו בפרק זה?

הקשר שבין מלחמת העולם הראשונה לבין עליית הלאומיות: מלחמת העולם הראשונה פורצת בשל מספר גורמים, אשר חלקם קשורים בעליית הלאומיות. גורמי המלחמה הקשורים בלאומיות הם: מתחים לאומיים באימפריה האוסטרית-הונגרית; מתיחות לאומית בין צרפת וגרמניה; מתיחות לאומית בין המעצמות האירופיות על רקע האימפריאליזם.

היבטים לאומיים במלחמת העולם הראשונה: הלאומיות השפיעה על אופייה של מלחמת העולם הראשונה במספר תחומים: רוב בני הלאום במדינות הלוחמות גילו התלהבות בראשית המלחמה וגילו נכונות להקריב קורבנות למען הצלחת מדינתם; קבוצות לאום שונות, שלא היו בעלות מדינות ריבוניות, שאפו לנצל את המלחמה לקידום מטרותיהן; המדינות הלוחמות ניסו לנצל את המתיחות הלאומית, ששררה במחנה האויב, כדי להביא להתפוררותו הפנימית.

⁵ מלחמה טוטאלית = מלחמה המגייסת את כל משאבי המדינה הלוחמת בחזית ובעורף.

⁶ ההכרה בשאיפות אלה היא שדחפה את וילסון, נשיא ארה"ב, לפרסם את ארבע עשרה הנקודות.

⁷ דרך פעולה זו שימשה גם מדינות נוספות. כך למשל פעלה גרמניה לעידוד מרד אירי בבריטניה.

במידה מסוימת גם הצהרת בלפור, שבה נעסוק בהרחבה בהמשך הדברים, קשורה במגמה זו. בריטניה וגרמניה קיימו במקביל מגעים עם נציגים שונים של התנועה הציונית, עמם דנו בפרסום הצהרת תמיכה בשאיפות הציוניות. הצהרה זו נועדה, בין השאר, לגייס את תמיכתם של היהודים, שהיו מפוזרים בשטחי שני הגושים הלוחמים, במטרה לעודד את התמוטטות הפנימית.

קטעי מקור

קטע מספר 1 - אמיל לודוויג, סופר גרמני, על האווירה בגרמניה עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה⁸

"...בימים האחרונים היה כל יחיד חלק מהשלם, כל נתין גרמניה חבש את כתר הלאום..."

קטע מספר 2 - ההיסטוריונית ברברה טוכמן על הלאומיות הגרמנית כגורם לפרוץ מלחמת העולם הראשונה

"...קנאה בעמים ותיקים מעמו כרסמה בעצמותיו [של קיסר גרמניה]. בשעתו התלונן לפני [נשיא ארה"ב] תיאודור רוזוולט שהאצולה הבריטית, בטיוליה ליבשת [אירופה], אינה מבקרת לעולם בברלין, אלא נוסעת תמיד לפריז. הוא חש שאין מעריכים אותו כיאות. 'בכל שנות שלטוני הארוכות', אמר למלך איטליה, 'לא שמו לב עמיתי, מלכי אירופה, לדבריי. עד מהרה, כשיהיה לי צי גדול להדגיש את דבריי, ידעו לכבדני יותר.' רגשות זהים פעמו באומה הגרמנית כולה, שסבלה, בדיוק כמו הקייזר [(הקיסר)] שלה, מהצורך האיום שיכירו בה. נפעמי מרץ ויוזמה, חשים בעוצמתם... חשו עצמם זכאים לשלטון ומרומים על שום שהעולם לא רצה להכיר בזכותם זו. 'אנו מוכרחים', כתב [הגנרל פון] ברנהרדי, דוברו של המיליטריזם⁹ [הגרמני], 'להבטיח ללאומיות הגרמנית ולרוח הגרמנית ברחבי כדור הארץ את הכבוד והיקר שהוא זכותן... ושנמנע מהן עד כה'..."¹⁰

"...בעוד האמונה [הדתית] נסוגה מפני התקדמות המדע, החלה אהבת המולדת למלא את הריקנות שנוצרה בלבבות. הלאומנות ספגה והטמיעה בתוכה את הכוח שהיה פעם נחלת הדת. אם בעבר לחמו הבריות למען הדת, הדעת נותנת שיהיו מוכנים עתה לעשות לא פחות למען יורשתה..."¹¹

קטע מספר 3 - העיתונות בארץ ישראל מדווחת על פרוץ מלחמת העולם הראשונה¹²

"...המברקים האחרונים של הסוכנויות ושל חברת רויטר אינם נותנים יותר מקום לכל ספק. המלחמה הכללית הגדולה, שכל כך הרבה דיברנו בה ושהרבה יותר פחדו ממנה – פרוץ פרצה וכאילו בחלום שומע אתה את הד קולן של הידיעות השונות הבאות מכל עבר ופינה. נדמה לך אין איש חושב עכשיו אלא על מוות ואבדון... מה יהיה עכשיו? מי את מי ינצח? ומה תהי צורתה של א[י]ר[ן]פה לאחר הניצחונות והמפללות? ... סיוט זה יעבור נא חיש מהר!

ואלה הם מברקי הסוכנות העותמנית.

בודפסט: יורש העצר האוסטרי ואשתו הגיעו לכאן ונתקבלו בהתלהבות עצומה.

פריז (בו ביום): ההתרגשות בכל צרפת עלתה למרום המדרגה. בכל הרחובות הכול מדברים על דבר הגיוס הכללי. אך עוד לא הגיעה הפקודה... הגרמנים נכנסו על אדמת צרפת בקרבת העיר סיריי... ברלין (בו ביום): גדוד גרמנים של הפרקה השמינית תפס את מדינת לוכסמבורג בתואנה שעל הגרמנים לשמן[ן] על מסילות הברזל הגרמניות...

מהגבול הרוסי מודיעים. כי כבר היו תגרות רבות בין רוסים וגרמנים.

⁸ לודוויג היה בן למשפחה יהודית חילונית. מצוטט בתוך: עמוס אילון, רקוויאם גרמני, (כנרת, זמורה ביתן, דביר; תשס"ה 2004), עמ' 319.

⁹ מיליטריזם = גישה פוליטית התובעת ניהול מדיניות נחושה וכוחנית המרמזת על נכונות להפעלת אמצעים אלימים לקידום אינטרסים מדיניים. גישה זו נשענת על קיומם של כוחות צבא גדולים, חמושים ומאומנים היטב, הערוכים בקביעות למלחמה.

¹⁰ מעובד מתוך: ברברה טוכמן, אוגוסט 1914, (דביר; תל אביב; 1999), עמ' 15.

¹¹ ברברה טוכמן, המגדל הגאה, (דביר; תל אביב; תשנ"ט), עמ' 289.

¹² דבר העורך אליעזר בן יהודה, הצבי, 5.8.1914.

פריז (בו ביום): המורשז הצרפתי נקרא לישיבה יוצאת מן הכלל [דחופה] ליום השלושה בחודש אוגוסט
(אתמול)..."